

УДК:811.1/2 (575.2)+398.91

DOI 10.33514/1694-7851-2024-4-520-528

Абдраева А.Т.

филология илимдеринин доктору, профессор
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

aigul-tolokovna@mail.ru

Чойбекова Н.Т.

филология илимдеринин кандидаты, доценттин м.а.
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

nchoybekova@bk.ru

КЫРГЫЗ ЭТНОСУНА ТИЕШЕЛҮҮ ТЫЮУ ФОРМУЛАЛАРЫН ИЛИКТӨӨНҮН НЕГИЗГИ АСПЕКТИЛЕРИ

Аннотация: Табу, табулашкан сөз түрмөктөрү түрк тилдеринде кенен таркаган. Булар кыргыз провербиалдык мейкиндигине да мүнөздүү.

Кыргыз макал-лакаптарынын тизмесинде көптөгөн тыюу формулалары учурайт. Жашгарды гумандуулукка, сабырдуулукка, сылыктыкка, адилеттүүлүккө, уяттуулукка, боорукерликке ж.б. асыл сапаттарга ээ болууга багыттайт. Тыюу формулалары биздин провербиалдык талаада эбегейсиз чоң кызмат аткарып келет. Алар коомдук жүрүм-турумду көзөмөлдөп, эл өкүлдөрүнүн ич ара мамилелерин түздөп, позитивдүү жүрүм-турумга үгүттөйт. Төмөнкү илимий макалабыз кыргыз этносуна тиешелүү тыюу формулаларын иликтөөнүн негизги аспектилери өзүнө камтыйт. Кыргыз тилиндеги табу, тыюу формулаларына тиешелүү парасинтагматикалык жана трансформациялык кубулуштар аныкталып, аларга тиешелүү биринчи жолу профессор С.К. Рысбаев тематикалык жактан топторго ажыратып караган, ошондой эле бир нече когнитемалар да белгиленген. Табулук лексемалардын маани-маңызын түшүнүү деңгээлин көрсөтүү максатында метатил өкүлдөрүнүн ичинде сурамжылоо жүргүзүлүп тиешелүү жооптор алынды.

Негизги сөздөр: когнитема, провербиалдык, тыюу, табу, парасинтагматика, императив, константа

Абдраева А.Т.

доктор филологических наук, профессор
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

aigul-tolokovna@mail.ru

Чойбекова Н.Т.

кандидат филологических наук, и.о. доцента
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

nchoybekova@bk.ru

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ФОРМУЛ ЗАПРЕТА, КАСАЮЩИХСЯ КЫРГЫЗСКОГО ЭТНОСА

Аннотация: Табу и табуированные речевые конструкции широко распространены в тюркских языках. Они также характерны для кыргызского пословичного пространства. Молодых людей следует учить человечности, толерантности, вежливости, справедливости, скромности, доброте и т.д. направляет на приобретение благородных качеств. Формулы запретов сослужили большую службу в нашей пресловутой области. Они контролируют социальное поведение, регулируют внутренние отношения народных представителей, пропагандируют позитивное поведение. Данная научная статья включает в себя основные аспекты исследования формул запрета, относящихся к кыргызскому этносу. В списке кыргызских пословиц немало формул запретов. Определены парасинтагматические и трансформационные явления, связанные с формулами табу и запрета в кыргызском языке. Впервые профессор С.К. Рысбаев разделил их на группы по тематическому принципу, а также отметил несколько когнитивных тем. Чтобы показать уровень понимания значения табуированных лексем, был проведен опрос среди представителей метаязыка и получены конкретные ответы.

Ключевые слова: когнитивная тема, пословица, запрет, табу, парасинтагматический, императивный, постоянный

Abdraeva A.T.

Doctor of Philology, Professor
Kyrgyz State University named after I. Arbaev
Bishkek
aigul-tolokovna@mail.ru

Choibekova N.T.

Candidate of Philological Sciences, acting assistant professor
Kyrgyz State University named after I. Arbaev
Bishkek
nchoybekova@bk.ru

MAIN ASPECTS OF THE STUDY OF PROHIBITION FORMULAS RELATING TO THE KYRGYZ ETHNIC GROUP

Abstract: Taboo and taboo speech structures are widespread in Turkic languages. They are also characteristic of the Kyrgyz proverbial space. Young people should be taught humanity, tolerance, courtesy, justice, modesty, kindness, etc. directs towards the acquisition of noble qualities. Prohibition formulas have been of great service in our notorious field. They control social behavior, regulate the internal relations of people's representatives, and promote positive behavior. This scientific article includes the main aspects of the study of prohibition formulas related to the Kyrgyz ethnic group. The list of Kyrgyz proverbs contains many formulas of prohibitions. Parasyntagmatic and transformational phenomena associated with the formulas of taboo and prohibition in the Kyrgyz language are identified. For the first time, Professor S.K. Rysbaev divided them into groups according to thematic principles, and also noted several cognitive themes. To show the level of understanding of the meaning of taboo lexemes, a survey was conducted among representatives of the metalanguage and specific answers were received.

Key words: cognition, proverb, prohibition, taboo, parasyntagmatic, imperative, constant

Тыюу формулаларын профессор С.К.Рысбаев биринчи жолу тематикалык түрлөргө жиктеп, алардын төмөндөгүдөй топторун ажыраткан [Улуулардан таберик: 5-40]:

- 1) жаш балага карата айтылгандар (*Бешикти куру терметпейт; Ымыркай баланы өппөйт* ж.б.) 7 бирдик;
- 2) тамак-ашка карата айтылгандар (*Куттуу үйдөн куру чыкпайт; Нанды тепселебейт...*); 14 бирдик;
- 3) мал-жанга, үй жаныбарларына байланышгуу (*Мал короого даарат ушатпайт; Ат жалына бут чыгарбайт...*); 7 бирдик;
- 4) үй тиричилигине байланышгуу айтылгандар (*Босогону кулачтабайт; Эшикти теппейт...*) 22 мисал;
- 5) кийим-кечеге байланышгуу айтылгандар (*Шымды жазданбайт; Өтүктү төргө илбейт...*); 4 мисал;
- б) жүрүм-турум жана мамиле адебине карата (*Сунган колду суутпайт; колуңду артка алба...*); 29 бирдик;
- 7) идиш-аякка байланышгуу айтылгандар (*Табакты тегеретпейт; Идишти тээп жылдырбайт...*); 7 мисал;
- 8) убакытка байланышгуу айтылгандар (*Күн чыкканга чейин уктабайт; Түндө туз сурабайт...*); 15 бирдик;
- 9) жакшылык-жамандык жөнүндө (*Жамандыкта күлбөйт; Көзү өткөн адамды жамандабайт...*); 9 мисал;
- 10) табиятка байланышгуу айтылгандар (*Кумурсканын үйүн бузба; Жааш чырпыкты сындырбайт...*); 9 мисал;
- 11) ден соолукка карата айтылгандар (*Соо жаныңды оору дебе; Ден соолугун сураганда жаман дебейт*); 2 мисал.

Акыркы пунктка 2 эле мисал берилген. Мисалдардын бир нечесинде тыюулук маани жок: (4-топто) *Күн чыкканга чейин уктаган ырыскыдан кур калат* (*Күн чыкканга чейин уктаба/уктабайт болуу керек эле*). Бул мисал 8-топко тиешелүү го. 6-топ *Адегенде саламдаш* эрежеси менен башпалат. Бул да тыюуга тиешеси жок. 8-пункттагы беш түрмөк: *Дүйнөнүн бүткөн күнү – дүйшөмбү, шаршемби – жеңил күн* (тирени биз койдук, автор эмес), *Иштин башы – ишемби, жекишембиде жетесиң. Түндө сууну агымы боюнча сузуп алат* тыюу мааниде эмес. Аларда ырым, эл кабыл алган жоромол бар. 9-пункттагы *Мүрзөгө таазим кылып өт; жаман түш көрсөң, сууга айт* мисалдарында буйрук-кеңеш бар. Бирок чектөө берилбеген. 10-пункттагы *Эртең менен турганда күнгө таазим эт, Жыланды ак чачып узатат* мисалдары да жалпы контекстке коомай кошулат: биринчисинде буйрук-кеңеш, экинчисинде салттуу эреже берилет [Улуулардан таберик: 5-40].

Калгандарында тыюу мааниси үстөмдүк кылат. Бирок табу семантикасы негизинен жай ыңгайдын 3-жагынын жалпылоочу көрсөткүчү аркылуу туюнтулат (77 мисал): *Бешикти аттап өтпөйт, Босогону басып турбайт* ж.б), же буйрук ыңгайдын 2-жагынын -ба/-бе... формасы менен белгиленет (*Күйгөн отко түкүрбө, ушак айтпа, уурудук кылба* ж.б.).

Тематикалык топтоштуруу тыюу формулаларынын предметине карата жүргүзүлөт. Тыюу түрмөктөрү – бир топ тилде бир ири блоктун түзгөн когнитивдик-тилдик кубулуш. Аларды изилдөөнүн өңүттөрү бир кылка боло албайт. Тилдин бөтөнчүлүктөрүнө карап табулук касиеттери бар формулаларды талдоонун бир нече критерийлерин ажыратууга болот:

- 1) тематикалык критерий;

- 2) парасинтагматикалык критерий;
- 3) когнитивдик-семантикалык критерий;
- 4) императивдик критерий же предикаттык (баяндоочтук) критерий;
- 5) ареалдык критерий;
- 6) статистикалык критерий.

Бул критерийлер жогоруда эсепке алынып, топтолгон мисалдарды талдоодо жетекчиликке алынды. Азыр жалпылоо максатында буларга учкай токтолуп кетели.

Тема – бул сөздөрдүн объектиси, предмети. Тыюу формулалар *кийим, кол, бут* темалары бириктирип, буларга тиешелүү сөздөр «ачкыч» катары кызмат аткарат. *Кийим* сөзү «*Кийим адамды коргойт/сактайт*» когнитемасынын парасинтагматикалык өзөгүн атоодо колдонулуп, бир нече императивдердин башын бириктире алат.

Элдик менталитет кийим-кечеге өзгөчө маани берет, ага кишилер тыкыр, өзгөчө мамиле кылуусу сунушпалат. Кийим ысык-сууктан, жаан-чачындан, уят-сыйыттан, оору-сыркоодон сактайт. Ал адамга көрк берет, көңүлүн өстүрөт, кадыр-баркын көтөрөт, мамилесин оңойт. Ошондуктан биздин элде кийимди кастарлап пайдалануу талап кылынат.

Кыргыздар баш кийимге өзгөчө маани берет. Бул пикир алар кылымдар бою айтып, колдонуп, жетекчиликке алып келген бир топ табуларга берилет:

1. *Баш кийимди теппейт. Тебетейди теппейт.*
2. *Баш кийимди сатпайт, белекке бербейт, алмашпайт, тегеретип ойнобойт. Тебетейди тегеретпейт.*
3. *Баш кийимди бирөөгө бергенге болбойт.*
4. *Баш кийимди тетири каратып кийбейт. Топуну тескери кийбейт.*
5. *Баш кийимди ыргытпайт.*
6. *Баш кийимди аяк жакка таштабайт.*
7. *Баш кийимди жоготуу/сатуу жамандыкка алып келет.*

Аталган тыюулардын баары баш кийимге тиешелүү. Бул жөн кийим эмес, ал адамдын башын сактайт. Башта көрүү, угуу, даамдоо, жыттоо, азыктандыруу, ойлоо, сүйлөө органдары жайгашкан. Булар жашоонун башаты, башкы көрсөткүчтөр. Баш алуу – жашоонун түгөнүшү. Кыргыз ушундан улам баш кийимге аздек мамиле жасайт. Аны ыйык көрөт. Ошондуктан аны тепселөөгө (1), ыргытканга (5), тетири кийгенге (4), аякка ташпаганга (6), сатканга, бергенге, алмашканга (2, 3), жоготууга (7), тегеретип ойногонго (2) эч эле жол бербейт.

Ошондой эле башка кийимдерге карата да элдик табулар бар. Алар да элде кеңири таркаган. Айрымдарын келтирели:

1. *Кийимди аттабайт. Кийимди кирдетпейт.*
2. *Кийимдин жеңи менен жакасын тебелебейт.*
3. *Өтүктү башка койбойт/Бут кийимди баш жакка чечпейт.*
4. *Байпакты башка койбойт/башка коюп уктабайт.*
5. *Бирөөнүн кийимин кийүүгө болбойт.*
6. *Жаңы алган кийимди сол кол менен кийбейт.*
7. *«Кепиниңди кий» деп эч кимди урушпайт.*

Баш кийимге коюлган катуу чектөөлөр арбын эле. Мында да адам башын койгон жагын өзгөчө кастарлашы керектиги белгиленет. Бут кийим баш жакка чечилбеш керек (3, 4), гигиеналык таза кармоо (1) талабы коюлат. Кийимди аттабоо, жака менен жеңди тепселебөө (1, 2) сунушпалат, кийимди бирөө менен алмашпыруу жактырылбайт (5). Жаңы

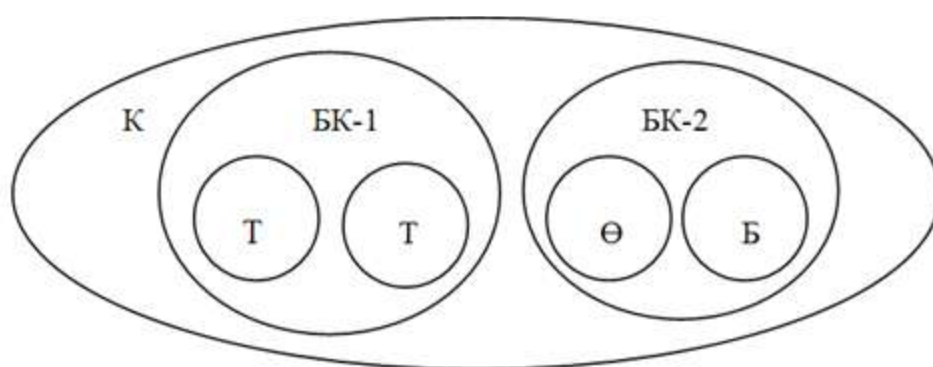
кийимди ниет кылып оң колдон кийүү талабы бар (6), кийинүүгө тиешелүү каргоого тыюу (7) салынат.

1. *Жеңди тиштебейт.*
2. *Жең менен оозун сүртпөйт.*

Бул накыл сөздөрдө гигиеналык маани бар. Ошол эле учурда жеңдин милдети тишгөө, мурун сүртүү үчүн эмес, колду сууктан, катуу нерселерге урунуп, сүрүнүп кетишинен сактап, денени жапкан кийимдин бир бөлүгү катары кызмат кылуусу зарыл.

Ошондой эле *кол* сөзү да ири блоку түзгөн табулашкан түрмөктөрдү бириктирүүчү кызмат аткара алат. Ушул темадагы бир когнитеманы эми кыскача сыпаттап өтөлү.

Парасинтагматикалык критерий императивдери ири блокторго кошот. Жогорудагы эле мисалдарда *кийим*, *баш кийим*, *тебетей*, *байпак* зат атоочтору бир тематикалык топту түзөт. Булар гиперонимдик-гипонимдик катышга, бир кылка эмес:

Мында К – кийим, БК-1 – баш кийим, Т-1 – топу, Т-2 – тебетей, БК-2 – бут кийим, Ө – өтүк, Б – байпак, К – жалпы ат, калгандары – чекене аталыштар. БК-1 менен Т-1, Т-2, БК-2 менен Ө, Б гипероним-гипонимдик катышга. Булар бир парадигманы түзөт, көптөгөн тыюу императивдерин бир темага бириктирет. Тыюуну экинчи парадигма – этиштик-баяндоочтук парадигма уюштурат: 1) *тебелебе/тебелебегин/тебелебесин/тебелебейт /тебелебегиле/тебелешипесин*; 2) *башка койбо/койбогун/койбосун, коюшпасын /койбогула, койбойт...* ж.б. Буларды П (предикат) деп белгилесек, анда К+П парасинтагманын формуласы болуп калат.

Императивдик маани вербалдык да, вербалдык эмес да мүнөздө жашайт. Вербалдык эмес императивдерге ишаараттар («токот», «уят», «этият бол» сыяктуу мазмундагы жаңсоолор), светофордогу түстөр («токто», «даярдан», «өтө бер»), токтотууга, тамеки чегүүгө мүмкүн эмес деген белгилер ж.б. кирет. Вербалдык императивдер негизинен этиштик буйрук жана жай ыңгай формасындагы баяндоочтордон жасалат. Этиштердин түпкү уңгусу да – императив. Императивдер көбүнчө зат, сын атоочтордон жаралат (*баш*: – *башта/баштагын/баштагыла/баштайлы...*, *жакшы*: – *жакшырт/жакшырткын/жакшырткыла, жакшыртыңыз...* ж.б.), өзүнчө бутактаган парадигмалык түзүлүшкө ээ.

Ареалдык критерий жергиликтүү өзгөчөлүктөрдү камтыган тыюу формулаларын жыйнап, сыпаттап берүүнү жөндөйт. Бул багытта атайын изилдөө жүргүзүлбөгөн. Биз Ж. Мукамбаевдин «Эл ичи – өнөр кенчи» аттуу монографиясына кайрылып, анда Тажикстандык кыргыздардын провербиалдык фондунан келтирилген айрым императивдерди мүнөздөп берүүгө аракеттенебиз [Мукамбаев: 222].

Тыюу императивдери аткаруучуга жалпылоочу маани бергенде жай ыңгайдын 3-жагынын жекече түрүнүн, буйрук ыңгайдын 2-жагынын жекече түрүнүн формалары аркылуу белгиленет. Изилдөөчүлөр бул эки көрсөткүчтүн маанилеш экендигин ырасташат. №1-таблицада төрт паремиологдун көз карашы чагылдырылат.

Тыюу императивдериндеги жай, буйрук ыңгай формаларынын синонимиясы. №1-таблица

№	С. Рысбаев (тыюу, буйрук, ырым сөздөрү)	Ж.Ы. Койчуманов, Ы. Кадыров (жүрүм-турумдар, ырым-жырымдар, тыюулар)	А. Кадыркулов (тыюу ырымдары)	А. Оморов (ырым-жырымдар)
А. Айырмасы: жай = буйрук				
1	<i>Босогону басып турбайт.</i>	<i>Босогону басып турба.</i>	<i>Босогого турба.</i>	<i>Босогону баспа, ал жерге турба.</i>
2	<i>Бешикти куру терметпейт.</i>	<i>Бош/куру бешикти терметпе.</i>	-	<i>Бешикти кур терметпе</i>
3	<i>Эшикти (каалганы) теппейт.</i>	<i>Эшикти тээп ачна.</i>	<i>Эшикти бутуң менен тээп ачна.</i>	-
4	<i>Күлдү баспайт.</i>	<i>Күлдү тепсебе.</i>	<i>Күлдү чачна.</i>	-
5	<i>Арыктагы сууга какырып түкүрбөйт.</i>	<i>Арыктагы сууга түкүрбө.</i>	<i>Суу ичкен кудугуңа түкүрбө.</i>	-
6	<i>Отту суу менен өчүрбөйт.</i>	<i>Отко суу куюп өчүрбө.</i>	-	<i>Очокко суу сеппе.</i>
7	<i>Тулганы теппейт.</i>	<i>Тулганы теппе.</i>	-	-
8	<i>Ооз кесир сүйлөбөйт.</i>	<i>Ооз кесир сүйлөбө.</i>	-	<i>Ооз кесир сүйлөбө.</i>
9	<i>Кеч күүгүмдө жатпайт.</i>	<i>Күүгүмдө уктаба.</i>	-	-
10	<i>Күн чыкканга чейин уктабайт.</i>	<i>Күн шашкеге чейин жатпа.</i>	-	-
11	<i>Ат жалына бут чыгарбайт.</i>	<i>Ат жалына бут чыгарба.</i>	-	-
12	<i>Отту теппейт, шамалды сөкпөйт.</i>	<i>Отту теппе, шамалды сөкпө.</i>	<i>Отту теппе.</i>	<i>Отту теппе, отко түкүрбө, шамалды сөкпө.</i>
13	<i>Жылдызды кыркка чейин санабайт.</i>	<i>Жылдыздарды санаба.</i>	<i>Жылдыз санаба.</i>	-
14	<i>Өлгөн жерге барганда оорулууну сурабайт.</i>	<i>Өлгөн жерге барганда оорулуунун абалын сураба.</i>	-	-
15	<i>Тузду тебелебейт.</i>	<i>Тузду тебелебе.</i>	<i>Тузду тебелебе.</i>	-
16	<i>Күлдү баспайт.</i>	<i>Күлдү тепсебе.</i>	<i>Күл төккөн таштандыны</i>	-

			<i>тебелебе.</i>	
17	<i>Малды тээп айдабайт.</i>	<i>Малды тээп айдаба.</i>	<i>Малды теппе.</i>	<i>Малды теппе, башка чанна.</i>
Б. Окшош: буйрук = буйрук, жай = жай				
1	<i>Күйгөн отко түкүрбө.</i>	<i>Отко түкүрбө.</i>	<i>Отко түкүрбө.</i>	<i>Отту теппе, отко түкүрбө, шамалды сөкпө.</i>
2	<i>Чымчыктын уясын бузба.</i>	<i>Чымчыктын, чабалекейдин уясын бузба.</i>	-	-
3	<i>Көк чөптү үзбө, боюң өспөй калат.</i>	<i>Көк чөптү үзбө, боюң өспөй калат.</i>	-	-
4	<i>Бутуңду жөнү жок тушаба.</i>	<i>Бутуңду жип менен тушаба.</i>	-	-
5	<i>Бышып турган ашты таштаба.</i>	<i>Бышкан тамакты таштап, жолго чыкпа.</i>	-	<i>Бышкан ашты таштаба, жолуң болбойт.</i>
6	<i>Соо жаныңды оору дебе.</i>	<i>Соо жаныңды оору дебе.</i>	-	-
7	<i>Коломтонун күлүн чачпайт.</i>	<i>Коломтонун күлүн чачпайт.</i>	-	-
8	<i>Түндө туз сурабайт.</i>	<i>Түндө туз сурабайт.</i>	-	-
9	<i>Куттуу үйдөн куру чыкпайт.</i>	<i>Куттуу үйдөн кур ооз чыкпайт.</i>	-	-
В. Айырма: буйрук = жай				
	<i>Тамакты дасторконсуз ичпе.</i>	<i>Тамакты дасторконсуз ичпейт.</i>	-	<i>Тамакты дасторконсуз ичпе.</i>

Бул жерде таблицанын төрт каанасын өз ара салыштырып А.Оморов менен А.Кадыркуловдун материалдары бир тараптуу, жарды экендигин айтууга болот. Бул авторлор тизмесинде көптөгөн, өтө белгилүү тыюу формулалары берилбей калган. С.Сулайманов көбүнчө жай ыңгай аркылуу шөкөттөлгөн кеңеш-талаптарга, калган авторлор буйрук түрүндөгү формулаларга басым жасашат (А). 9 мисалда эки каанада эки ыңгай барабарлаштырылып берилген (Б). Бир гана мисалда (В) С.Рысбаев менен А.Оморов буйрук ыңгайды тандап, башка авторлор жай ыңгайдык формасын кабыл алышкан. Бул мисалдарда айрым өзгөчөлүктөр учурайт.

Кайсы бир насаат сөздөрдө варианттуулукка жол коюлат (А-2, А-3), тактоо сөздөрү кошумчаланат (А-5, А-9, А-13, А-14, Б-1, Б-2, Б-5, Б-9), синонимдер менен алмаштырылат (А-9, А-16) ж.б. Бул материалдар аталган авторлордун эмгектеринен [С.Рысбаев. Улуулар табериги: 5-40; Ж.Койчуманов, Ы.Кадыров: 459-490; Ата-бабалар табериги: 384-397; А.Оморов, Баба салты: 198-223] алынды.

Профессор Ж.Мукамбаев келтирген провербиалдык каражаттардын ичинде 25 даана тыюу императиви кездешет. [Мукамбаев, 98-133]. Алардын айрымдары Кыргызстандын ички говорлорунда да учурайт. Бир кыйласы жалпылоочу когнитемаларга бириге алат.

Адресатты реалдуу болууга, кыял менен жашабоого чакырык *Кыргагыны айтпа – каптагыны айт, ойдогуну айтпа – кампадагыны айт* (Мукамбаев: 105). Угуучуну мында биринчи планга жашоо үчүн керектүү заттарды коюуга үйрөтөт. Тиричилик үчүн адамга азык-оокат зарыл, ошонун камын көрүү пайдалуу.

Ишенген адамың бекем, туруктуу, омоктуу, болуу керек, бошоң, шалаакы, эркисиз, жеңил ой, адамга сүйөөнү, өбөктөө бекер эле убакытты алат, мындан натыйжа деле болбойт. Бул пикир *Сувга таянба – жерге таян, көлгө таянба – төвгө таян* императивинде берилген [Мукамбаев: 105].

Кас, келишпес, чыр адамды итке теңөө кыргыз менталитетине мүнөздүү. Төмөнкү макалда баарын ачык айткан, ой-пикирин бетке сүйлөгөн кишиге караганда тымызын иш алып барган, билдирбей жамандык кылган кишинин кооптуу, коркунучтуу экендиги көрсөтүлөт: *Иттин үргөнүнөн коркпо, үрбөгөнүнөн корк* [Мукамбаев: 127-б].

Ал эми *Эгинди көгүндө орбо – орогуң сынар, алманы көгүндө жебе – тишиң сынар* [Мукамбаев: 106] макалында логика бузулуп калган. Эгин жаш убагында, көк мезгилинде жумшак болот, орок ага сынбайт. Мында түшүм болбой калышы, эмгектин кайтарымы болбой калышы жөнүндө сөз жүрөт. Көк алма деле катуу болбойт, бул жерде тиштин жашып, «кыйналып» калышы көңүлгө алынган болуш керек.

Бул үч мисалда тең практикалык кеңеш берилет. Эл өз өкүлдөрүн реалдуу, натыйжалуу, керектүү аракеттерди жасоого чакырат.

Ушул эле кеңеш *Кырдан жел кувба, сувдан балык кувба* [Мукамбаев: 105-б] макал-императивде берилген. Памирдин катаал табигый шарты кыргыздарды рационалдуу, сарамжалдуу жашоого үйрөтүп койгон. Ошондой эле дос, жолдош, жар тандаганда да амалкөй, айлакер, алдамчы адамдардан оолак болуу талабы *Түлкү артыдан жүрүп күлкүгө калба* [Мукамбаев: 133-б]. Тыюу императивинде көрсөтүлгөн.

Бул талаптар биздин салттуу дүйнө көрүүбүзгө аз да болсо кошумча киргизе алат. Ошентип, кыргыз этносуна тиешелүү тилдеги тыюу түрмөктөрүн изилдөөнүн негизги өңүттөрү катары тематикалык, парасинтагматикалык, когнитивдик-семантикалык императивдик-предикативдик, ареалдык жана сан-өлчөмдүк принциптерди эсептөөгө болот.

Адабияттар:

1. Кадырбекова, П. К. Табу и тотем как источники обогащения языка (на материале кыргызского языка) [Текст] / П. К. Кадырбекова // Вестн. Каз. нац. ун-та им. Аль-Фараби. Сер. филол. – Алматы, 2008. – № 3 (3). – С. 68-72.
2. Лисс, А.Н. Сопоставительный анализ пословичных фразеологизмов английского, русского и кыргызского языков [Текст] / А. Н. Лисс. – Ош: [б.и.], 1986. – 83 с
3. Мукамбаев, Ж. Эл ичи – өнөр кенчи (Памир мени энсетет ...) [Текст]: очерктер / Ж. Мукамбаев. – Фрунзе: Кыргызстан, 1982. – 239 б.
4. Мукамбаев, Ж. Кыргыз диалектологиясы жана фразеология [Текст] / Ж. Мукамбаев. – Бишкек: [б-сыз], 1998. – 167 б.
5. Рысбаев, С. Элибиздин ырым сөздөрү [Текст] / С. Рысбаев // Кырчын. – 2001. – № 1/2. – 3-4-б.

6. Рысбаев, С. Улуулардан таберик: кыргыздардын этнографиялык түшүнүктөрүнөн [Текст]/С. Рысбаев, К. Ибрагимова, Б. Асранкулова. – Бишкек: [б-сыз], 2016.– 256 б.
7. Усубалиев, Б. Ш. Табу жөнүндө сөз [Текст]/ Б. Ш. Усубалиев // Кыргыз филологиясы ж-а филологдору. – Бишкек, 2007. – 96-98-б.
8. Фрейд, З. Тотем и табу [Текст] /З.Фрейд // Я и оно. – М.; Харьков, 1998. – С. 363-460.

Рецензент: филология илимдеринин доктору, профессордун м.а. Козуев Д.И.